

САВРЕМЕНА СРПСКА ФОЛКЛОРИСТИКА X

Уређивачки одбор

др Дејан Ајдачић, професор, Универзитет у Гдањску
др Милина Ивановић Баришић, виши научни сарадник, Етнографски институт САНУ,
Београд

др Смиљана Ђорђевић Белић, виши научни сарадник, Институт за књижевност и
уметност, Београд

мр Станиша Војиновић, историчар књижевности, Београд

академик Нада Милошевић Ђорђевић, Српска академија наука и уметности, Београд

др Бранко Златковић, виши научни сарадник, Институт за књижевност и уметност,
Београд

др Александар Јерков, редовни професор, Универзитетска библиотека „Светозар
Марковић”, Београд

др Јелена Јовановић, дописни члан САНУ, Музиколошки институт, Београд

др Саша Кнежевић, редовни професор, Филозофски факултет, Пале

др Светлана Королева, доцент, Пермски државни универзитет (ПГНИУ), Перм

др Данка Лајић Михајловић, научни саветник, Музиколошки институт САНУ, Београд

др Андреј Мороз, редовни професор, Филолошки факултет МГУ, Москва

др Веселка Тончева, доцент, Институт за етнологију и фолклористику с Етнографским
музејем БАН, Софија

Игор Петровић, Општина Топола

др Валентина Питулић, редовни професор, Филозофски факултет, Косовска
Митровица

др Љубинко Раденковић, дописни члан САНУ, Београд

др Биљана Сикимић, научни саветник, Балканолошки институт САНУ, Београд

др Бошко Сувајџић, редовни професор, Филолошки факултет, Београд

др Габријела Шуберт, редовни професор, инострани члан САНУ, Универзитет
„Фридрих Шилер”, Јена

Рецензенти

др Срђан Атанасовски, др Милина Ивановић Баришић, др Гордана Благојевић,
др Станоје Бојанин, др Смиљана Ђорђевић Белић, мр Станиша Војиновић,
др Лидија Делић, др Љиљана Пешикан Љуштановић, др Ђорђина Трубарац Матић
др Данка Лајић Михајловић, др Горица Најденова, др Слободан Наумовић,
др Данијела Поповић Николић, др Александра Павићевић, др Јеленка Пандуревић,
др Љубинко Раденковић, др Снежана Самарџија, др Биљана Сикимић,
др Бошко Сувајџић, др Ивица Тодоровић,

Одржавање скупа помогли

Општина Топола
Министарство културе и информисања Републике Србије

САВРЕМЕНА СРПСКА ФОЛКЛОРИСТИКА X

Тематски зборник радова

Уредници

др Јелена Јовановић, дописни члан САНУ
др Бранко Златковић, виши научни сарадник

Удружење фолклориста Србије, Београд
Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд
Културни центар Топола

Београд – Топола
2022

САДРЖАЈ

УВОДНА РЕЧ.....9

I УСТАНЦИ, РОДОНАЧЕЛНИЦИ И ЊИХОВЕ ТЕКОВИНЕ У УСМЕНОЈ ТРАДИЦИЈИ

Дејан М. Илић
ФОЛКЛОРНИ ЛИК ХЕРЦЕГА СТЕФАНА.....13

Бранко Р. Златковић
ПИЈЕЊЕ (И ТРПЕЗА) – ОПШТА КАРАКТЕРНА МЕСТА
У БИОГРАФИЈАМА УСТАНИКА И ЊИХОВИХ САВРЕМЕНИКА.....31

Дејан С. Крстић
ПРЕДАЊА О ПОРЕКЛУ ХАЈДУК ВЕЉКА ПЕТРОВИЋА
И О ЊЕГОВИМ ОДНОСИМА СА РОДБИНОМ
У ЦРНОЈ РЕЦИ И ТИМОКУ.....55

Драгољуб Ж. Перић
НАКОН СЕБЕ СПОМЕН ОСТАВИТИ:
СТРАТЕГИЈЕ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈЕ „ИСТОРИЈСКОГ” И „БИОГРАФСКОГ”
ВРЕМЕНА У УСТАНИЧКОЈ ЕПИЦИ ФИЛИПА ВИШЊИЋА.....73

Милан Д. Вурдеља
ИЗМЕЂУ „КУБУРА И ТОПОВА” С ЈЕДНЕ, ТЕ „СКУПОЦЈЕНОГ МИТА”
С ДРУГЕ СТРАНЕ: ОСВРТ НА ЕСЕЈ *О СТОПЕДЕСЕТОГОДИШЊИЦИ УСТАНКА*
МИРОСЛАВА КРЛЕЖЕ89

Јована Д. Милованчевић
ОБЛИКОВАЊЕ ПРИПОВЕДНОГ ПОРТРЕТА ПРИНЦА
ТОМИСЛАВА КАРАЂОРЂЕВИЋА У СЕЋАЊИМА ЖИТЕЉА ТОПОЛЕ.....97

Galya Stepanovna Grozdanova-Radeva
MUSICAL FOLKLORE REPRESENTED
IN THE WORKS OF BULGARIAN MILITARY CONDUCTORS.....113

II ВИНОВА ЛОЗА, ГРОЖЂЕ И ВИНО У СЛОВЕНСКИМ КУЛТУРАМА

Снежана Д. Самарџија
САВИЛА СЕ БЕЛА ЛОЗА ВИНОВА. СИМБОЛИКА ВИНОВЕ ЛОЗЕ
У СРПСКОМ УСМЕНОМ СТВАРАЛАШТВУ.....129

Биљана Сикимић
ВИНОВА ЛОЗА И ВИНО: САКРАЛНА И ПРОФАНА ПЕРСПЕКТИВА
ТРАДИЦИОНАЛНЕ ЗАГОНЕТКЕ.....151

Бошко Ј. Сувајић КО, КАКО И ЗАШТО ПИЈЕ ВИНО У НАРОДНОЈ ПОЕЗИЈИ?.....	167
Данијела Р. Петковић ПИЋЕ ЈУЖНОСЛОВЕНСКИХ ЕПСКИХ ЈУНАКА И РУСКИХ БОГАТИРА.....	189
Наташа С. Дракулић Козић МЕДИЈАТОРСКА СИМБОЛИКА ВИНОВЕ ЛОЗЕ У СРПСКИМ УСМЕНИМ ЕПСКИМ ПЕСМАМА.....	199
Александра Д. Матић САКРАЛНЕ И КЊИЖЕВНЕ ДИМЕНЗИЈЕ РЕПРЕЗЕНТАЦИЈЕ ПРОСТОРА ВИНОГРАДА У УСМЕНОМ И ПИСАНОМ СТВАРАЛАШТВУ.....	215
Љубинко Р. Раденковић СИМБОЛИКА БАЧВЕ У НАРОДНОЈ КУЛТУРИ – НЕКЕ СЛОВЕНСКЕ ПАРАЛЕЛЕ.....	227
Дејан С. Крстић КУЛТ ВИНОВЕ ЛОЗЕ И ВИНА У ТИМОКУ И ЗАГЛАВКУ.....	239
Милина М. Ивановић Баришић ГРОЖЂЕ И ВИНО У СРПСКИМ НАРОДНИМ ОБИЧАЈИМА.....	267
Марина Н. Штетић <i>МЕРТИК ВИНСКИ</i> – ВИНО КАО ДЕО ИСХРАНЕ У ЦРКВЕНОМ И СВЕТОВНОМ ЖИВОТУ СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРБИЈЕ.....	279
Данијела Б. Васић АЛКОХОЛНО ПИЋЕ <i>САКЕ</i> У НАЈСТАРИЈИМ ЗАПИСИМА.....	305
Веселка М. Тончева „СЪТВОРЕНАТА” ТРАДИЦИЈА: <i>ПРАЗНИК НА БОГОВЕТЕ НА ВИНОТО</i> В СЕЛО ИЛИНДЕНЦИ, ОБЛАСТ БЛАГОЕВГРАД.....	317
Биљана М. Анђелковић ПРОИЗВОДЊА ВИНА У МАНАСТИРУ КОПОРИН: „ПОВРАТАК ТРАДИЦИЈИ” И/ИЛИ „ОДЛАЗАК НА ТРЖИШТЕ”?.....	329
Богдан Д. Дражета, Зорана С. Гуја Дражета КУЛТУРА УЗГОЈА ВИНОВЕ ЛОЗЕ И ПЕВАЊА О ЊОЈ МЕЂУ ПОЈЕДИНИМ ПРИПАДНИЦИМА СРБА, БОШЊАКА И ХРВАТА У СРБИЈИ И БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.....	345
Бранкица Ђ. Марковић ТУРЦИЗМИ У ВИНОГРАДАРСКОЈ ЛЕКСИЦИ СА ТЕРЕНА ВОЈВОДИНЕ.....	363

Милица Љ. Стојановић
ДЕРИВАЦИОНО ГНЕЗДО ЛЕКСЕМЕ *ВИНО* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ:
ТВОРБЕНО-СЕМАНТИЧКИ АСПЕКТ.....373

Драгана Ј. Цвијовић
ЗБИРНА ИМЕНИЦА *ГРОЖЂЕ* КАО СИНТАКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА
КОМПОНЕНТА ТЕРМИНОЛОШКИХ СИНТАГМИ И ФРАЗЕОЛОШКИХ
ЈЕДИНИЦА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ.....389

III САВРЕМЕНА ИСТРАЖИВАЊА ФОЛКЛORA

Suzana J. Marjanić
SUSRET NODILOVE *MITOLOGIJE PRIRODE*
I SUVREMENE KULTURNE ANIMALISTIKE –
STARO U NOVOM ILI OBRNUTO.....401

Данијела С. Митровић
ПИТАЊЕ ФОРМУЛАТИВНОСТИ СТАРОЕНГЛЕСКЕ ЕПИКЕ.....413

Иван Р. Златковић
БЕСМИСЛЕНИ ПОСТУПЦИ ЛИКОВА У ШАЉИВИМ ПРИПОВЕТКАМА
(ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ТЕМАТСКО-МОТИВСКИХ ОБЕЛЕЖЈА
СРПСКЕ НАРОДНЕ ПРОЗЕ).....427

Ана М. Милинковић
ЕЛЕМЕНТИ КАРНЕВАЛИЗАЦИЈЕ
У СРПСКОЈ ШАЉИВОЈ НАРОДНОЈ ПРИЧИ И АНЕГДОТИ.....443

Станиша Војиновић
ПЕВАЊА „НА НАРОДНУ” У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XIX ВЕКА.....461

Марина Младеновић Митровић
ВОЈИСЛАВ ЈОВАНОВИЋ МАРАМБО И ПРОБЛЕМ ПЛАГИЈАТА:
СЛУЧАЈ СТАНОЈА МИЈАТОВИЋА.....485

Сања М. Лазаревић Радак
ПОЛИТИЧКИ ФОЛКЛОР И МЕТОДОЛОШКИ ИЗАЗОВИ:
ДИСКУРЗИВНО-МИТОЛОШКА АНАЛИЗА
ПРИЧА О ТИТОВОМ ДЕТИЊСТВУ.....497

Саша Д. Кнежевић
НЕКОЛИКЕ НАПОМЕНЕ О СТИХУ
СРПСКИХ НАРОДНИХ ПЈЕСАМА О ЧЕТНИЦИМА.....513

Ирена Медар-Тања, Софија Вучићевић
ЈУГОСЛОВЕНСКИ СОЦИЈАЛИЗАМ У КОНТЕКСТУ
КУЛТУРНО-УМЈЕТНИЧКОГ АМАТЕРИЗМА НА ПРИМЈЕРУ
ОКУД / ЦКУДМ / АНИП „ВЕСЕЛИН МАСЛЕША”, БАЊА ЛУКА.....521

ЗБИРНА ИМЕНИЦА ГРОЖЂЕ КАО СИНТАКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА КОМПОНЕНТА ТЕРМИНОЛОШКИХ СИНТАГМИ И ФРАЗЕОЛОШКИХ ЈЕДИНИЦА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У центру истраживачке пажње је збирна именица *грожђе* и термилошке синтагме и фразеолошке јединице које у свој састав укључују дату именицу (*би(м)бер-грожђе, бисерово грожђе, змијино грожђе, кумрино грожђе, кисело грожђе, кад на врби роди грожђе, наћи се (бити) у небраном грожђу* и сл.). Циљ рада је граматичка и семантичка анализа збирне именице *грожђе*, као и термилошких синтагми и фразеолошких јединица у чијем се саставу она налази, а потом и да се утврди могућа мотивација фразеолошких значења појединих језичких јединица (*кисело грожђе, кад на врби роди грожђе, наћи се (бити) у небраном грожђу*). Грађа је ексцерпирана из тезаурусног *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (даље РСАНУ) и шестотомног *Речника српскохрватског књижевног језика* Матице српске (даље РМС).

Кључне речи: граматика, семантика, збирна именица *грожђе*, термилошка синтагма, фитоним, фразеолошка јединица, мотивација фразеолошког значења.

1. Грожђе спада у биљне културе са веома дугом традицијом, како код нас, тако и широм света. Као део материјалне културе, винова лоза и грожђе предмет су бројних стручних и научних студија и чланака у оквиру различитих културних и научних сфера, у којима се подробно описује традиција чувања, гајења и неговања винове лозе и производа од ње.

1.1. У лингвистичкој литератури нема много радова посвећених виноградарској лексици (више у Кашић 1971; Урукало 1982; Богдановић-Вељковић 2001; Марковић 2014, 2015, 2019). Марковић (2016) у докторској дисертацији *Виноградарска терминологија Војводине* веома исцрпно анализира лексичко-семантичке групе из терминологије виноградарства на тлу Војводине. Ауторка представља и најпродуктивније творбене моделе, а прилаже и 20 лингвистичких карата, чиме је дала велики допринос овој, веома значајној теми.

1.2. Предмет истраживања у раду је збирна именица *грожђе* и термилошке синтагме и фразеолошке јединице које у свој састав укључују дату именицу (*би(м) бер-грожђе, бисерово грожђе, змијино грожђе, кумрино грожђе, кисело грожђе, кад на врби роди грожђе, наћи се (бити) у небраном грожђу* и сл.). Циљ рада је граматичка и семантичка анализа збирне именице *грожђе*, као и термилошких синтагми

* cvijovicdragana@gmail.com, dragana.cvijovic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад финансирао је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-68/2022-14, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

и фразеолошких јединица у чијем се саставу она налази, а потом и да се утврди могућа мотивација фразеолошких значења појединих језичких јединица (*кисело грозђе, наћи се (бити) у небраном грозђу, кад на врби роди грозђе*). Грађа је екскерпирана из тезаурусног *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (даље РСАНУ) и шестотомног *Речника српскохрватског књижевног језика* Матице српске (даље РМС).

2. Именица *грозђе* сврстава се у збирне именице које означавају истоврсне, нерашчлањиве, опредмећене ентитете у својој укупности, који се схватају као целина исказана обликом једине¹, што значи да се граматичким обликом једине исказује мноштво датих појмова.

У РСАНУ именица *грозђе* дефинише се као 'плод винове лозе'². У зависности од дијалекатске зоне српског језика, постоје и варијанте које сведоче о очувању изворног језичког блага на просторима наше земље, те се бележи и *грође, грозје, гројзе*. Запажају се и извесне семантичке измене код именице *грозђе*, али не по значењу већ према облику, јер мотивациона основа именице *грозђе* јесте именица *грозд*, али се мноштво гроздова не разумева као целина у склопу дате лексеме, него се именички дериват дефинише као плод винове лозе „у коме се не аперцепира множина гроздова” (Вуксановић 2008: 127):

И на чокоту бјеху три лозе ... и грозђе на њему узре (РСАНУ);

Тамо расте виново чокоће, | из чокоћа винова лозица, | из лозице од грозђа евењеке | а из грозђа рујно тече вино (РСАНУ).

Ивић (1995: 17, у фусноти) истиче да је именица *грозђе* збирно образовање са лексичким кореном као у речи *грозд*, која се сврстава у заједничке именице, те тако познаје и множински облик: *грозд* : *гроздови*. *Грозђе* се узима као опште име врсте, док је *грозд* увек назив за својеврсно уобличен, појединачан примерак појаве *грозђе*: *Он радо једе грозђе*, а никако **Он радо једе гроздове*, али с друге стране: *Појео је два грозда*. Према томе, *гроздови* овде служе за пребројавање, односно када треба изразити количину.

3. Збирна именица *грозђе* као синтаксичко-семантичка компонента јавља се у саставу вишелексемних спојева: терминолошких синтагми, фразеологизама, израза, изрека. Под фразеологизмом или фразеолошком јединицом подразумева се вишелексемни спој којег „карактерише репродуковање као већ готове језичке јединице” и „експресивност као категоријална фразеолошка особина”, док се њихов „однос према денотату разликује од других јединица у језику које имају примарну функцију номинације” (Мршевић Радовић 1987: 12–16). Вуловић (2015: 25) издваја неколико категоријалних особина које фразеологизме разликује од

¹ Наведена дефиниција збирних именица проистекла је из ауторкиних новијих граматичких и семантичких истраживања у оквиру докторске дисертације (Џвијовић 2017).

² О значају *грозђа* за човека, па и за његово здравље указивао је Пелагић наводећи бројне болести које лечи јер садржи благодетна и лековита својства. Аутор даје и савете у вези са тим које је поднебље подесно за гајење винове лозе, које сорте најбоље успевају, како се одржава и чува свеже *грозђе* преко зиме и сл. (1903: 682–686). Посебан одељак Пелагић посвећује виноградарству и справљању вина, истичући да је за бербу *грозђа* најпогодније време од подне па до мрака. Аутор наводи и одређена народна веровања по којима се ново вино претаче прве године четири пута, па се тако први пут претаче око Никољдана, други пут око Младенаца, трећи око Преображења и четврти пут око Андријевдана (1903: 927–942).

осталих вишелексемних спојева. То су: репродуковање, устаљеност (релативна стабилност), целовитост значења и идиоматичност, секундарна, индиректна номинација и експресивност (и емоционалност).

У фразеолошкој литератури наглашава се да, ако термилошке синтагме имају само примарно термилошко значење и не развијају секундарно значење које би било фразеолошко, не сврставају се у фразеолошке јединице. С обзиром на то да је један од циљева овог истраживања граматичка и семантичка анализа термилошких синтагми у чијем се саставу налази именица *грожђе*, а које су у вези са материјалном културом и народним обичајима и веровањима, у наставку рада ће се размотрити и такви термилошки спојеви.

3.1. Термилошке синтагме у којима је један члан именица *грожђе*, а које су издвојене у РСАНУ део су специјалне термилошке лексике и припадају области ботанике. С творбеног и морфосинтаксичког аспекта углавном су то двочлани термини који се састоје од придева и именице *грожђе*. На основу семантичке мотивисаности првог члана синтагме могу се поделити у неколико група.

3.2. Прву и најбројнију групу сачињавају двочлани термини у којима је први члан синтагме придев изведен од имена животиње:

змијино грожђе 1) 'врста трскота *Polygonum amphibium* из ф. *Polygonaceae*, која расте по влажним местима'³; 2) 'вишегодишња зељаста повијуша брдских предела чије се подземно стабло употребљава у народном лекаству', бљушт; 3) 'врста вишегодишње зељасте биљке *Agum maculatum*, чији су цветићи скупљени у цват, клип који обавија лист', козлац; 4) 'врста вишегодишње зељасте биљке *Physalis alkekengi*, која расте по шумама, шибљацима, као коров по баштама, крај пута и сл., чији се плод раније користио у лековите сврхе', љоскавац;

змијско грожђе 'врста биљке *Chelidonium majus* из породице макова', росопас.

Шпис Ђулум у раду „Фитонимија југозападне Бачке (коровска флора)” истиче да се поједини двочлани фитоними, односно корови именују према воћу „захваљујући асоцијативној повезаности двеју биљака на темељу истоврсности неког њиховог дела (плода, подземног стабла)” (1995: 422). Као пример ауторка наводи народни назив *кереће грожђе*, односно *змијско грожђе*. Интересантно је напоменути да се први део назива у термилошкој синтагми *змијино/змијско грожђе*, која је иначе отровна биљка, у народу доводи у везу са неком отровном животињом која по њих може бити врло опасна. Стога, иако примамљивих бобица као код винове лозе, ова биљка у народу има негативну конотацију. Слично је и са народним називом *кереће грожђе* „којим се означава коров привлачних, али отровних, смртоносних плодова” (Шпис Ђулум 1995: 424). Зооним *кер* је пејоративан назив за животињску врсту са изразито негативном конотацијом, те је уочљива веза назива за животињу са именом коровске биљке.

³ Дефиниције термилошких синтагми преузете су из РСАНУ и РМС уз незнатне модификације. С тим у вези треба напоменути да у грађу за РСАНУ улазе и следећи ботанички речници: *Ботанички речник имена биљака* Драгутина Симоновића и *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja* Богослава Шулека, без којих наведена анализа двочланих фитонима не би могла бити спроведена.

козино, козје грозђе ‘украсни грм *Ligustrum vulgare*, белих цветића скупљених у метличасту цваст и црна бобичаста горка опора плода, који се употребљава у плетарству због својих витких грана’, калина;

кокино грозђе ‘зељаста биљка трајница сочно одебљалих листова чије се многе врсте гаје као украсне, а употребљавају се и у народном лекарству’, бобовњак;

кумрино грозђе ‘зељаста биљка трајница сочно одебљалих листова чије се многе врсте гаје као украсне, а употребљавају се и у народном лекарству’, бобовњак.

Значајно је истаћи да придев *кумрин* у називу траве *кумрино грозђе* потиче од именице кумрија у значењу: ‘врста голуба, гугутка’ која је забележена у Вуковом *Српском рјечнику* и представља балкански турцизам из орнитолошке терминологије.

медвеђе, мечије грозђе 1) ‘зимзелени грм *Arctostaphylos uva ursi*, који се употребљава у медицини и за штављење коже’; 2) ‘шумска ниска жбунаста биљка с бобичастим црвеним плодом који се једе’, брусница;

насје грозђе 1) ‘плотоплет *Lonicera xylosteum*’; 2) ‘стокожа *Lonicera alpigena*’;

ћуково грозђе ‘врста вишегодишњих зељастих биљака *Sedum acre*, које се употребљавају у народном лекарству’, жедњак.

Придеви употребљени на овакав начин у фитонимима имају улогу да означе диференцираност биљне врсте, односно да укажу на споредну или специфичну варијанту биљке. „У даљем семантичком развоју овакав придев добија смисао својеврсне негације и значи отприлике ‘неправи’” (Пешикан 1975: 281).

3.3. Другу групу чине термиолошке синтагме у којима је први члан синтагме описни придев:

дивље грозђе ‘врста рибизле’, дивље грожђице;

лудо грозђе ‘вишегодишња зељаста биљка повијуша *Bryonia alba*’, дебелица;

љуто грозђе ‘дивља лоза, плод те биљке’, вињага.

3.4. Трећу мању групу чине термиолошке синтагме у којима је први члан синтагме придев изведен од имена биљке:

би(м)бер-грозђе ‘грожђе ситних бобица; врста миришљавог грожђа’;

бимберово грозђе 1) ‘грожђе ситних бобица; врста миришљавог грожђа’; 2) ‘рибизла’.

Бимбер у *бимбер-грозђе* је индеклинабилни придев, а забележен је у Вуковој народној песми, као и *бимберово грозђе*:

Да б’ сте дуго поживјели! | И поштени род родили! | И с родом се подичили, | Као паун латним пером | ... И лозица бибер-грозђем (РСАНУ); Л’јени ће ти род родити, | Кој’јем ћеш се подичити, | Као паун злахн’јен пером | ... А лозица бимбер-грозђем (РСАНУ).

Даничић⁴ је истраживао етимологију придева би(м)бер и дошао до претпоставке да потиче од речи бибер са уметнутим словом *м* јер је то врста ситног грожђа и обликом подсећа на бибер.

⁴ Подаци су преузети из речника Петра Скока (1971, I део, под бимбер).

3.5. Посебну скупину чине двочлани називи састављени од присвојног или односног придева и именице грожђе:

иваново, ивањско, светога Ивана грожђе ‘црвена рибизла *Ribes rubrum*’;
петровско грожђе ‘црвена рибизла *Ribes rubrum*’.

Присвојни и односни придеви овде имају религијску конотацију и мотивирани су називом свеца или празника, а народни двочлани називи односе се на врсту црвене рибизле⁵ која расте као самоникли грм или се узгаја у башти због сочних црвених бобица које су јестиве и сазревају у јуну и јулу. Због тога се у народу називају према празнику Ивањдану који се обележава 7. јула. Слична концептуализација односи се на народни назив петровско грожђе – према имену свеца и према празнику Петровдану који се празнује 12. јула.

3.6. По моделу придев + именица забележен је и двочлани термин **бисеро-во грожђе**, који има исто значење као и секундарна реализација именице бисер: ‘врста белог грожђа’, а мотивација се постиже метафоричком трансформацијом путем сема сличности (по облику, величини и боји) јер је познато да је бисер облог облика и беличасте боје⁶.

4. Нарочиту симболику имају фразеологизми у чијем саставу је збирна именица којом се именује биљка. Збирна именица грожђе део је бројних фразеологизма који се посматрају према традиционалној структуралној класификацији која овде укључује: именичке конструкције (*кисело грожђе*), глаголско-именичке конструкције (*наћи се (бити) у небраном грожђу*) и реченичне конструкције (*кад на врби роди грожђе*).

4.1. Именичко-придевска конструкција **кисело грожђе** у РСАНУ дефинише се на следећи начин: ‘оно што је недостижно, неостварљиво; оно што се омаловажава, чему се пориче вредност зато што је недостижно’:

И сада се хвата неких светих морских правила и – осталог киселог грожђа (РСАНУ); А Павловић каже – основаће са српским газдама српску банку ... и шта још не – кисело је грожђе (РСАНУ).

Дакле, оно што није доступно обичном човеку у њему најчешће изазива одбојност и дистанцираност, те се на такве појаве у друштву гледа са одређеном дозом ироније, омаловажавања, тј. пориче им се вредност. На тај начин се ублажава немоћ онога ко нешто покушава да уради али не успева у томе, а о томе управо сведочи наведени фразеологизам. О киселости грожђа, односно о његовој неповољној карактеристици говори басна о лисици која није могла да дохвати грожђе, па је изјавила да га не жели јер је и онако кисело.

⁵ „U narodu se zove po blagdanu sv. Ivana (24. VI): *ivanovo grožđe, ivanjsko grožđe, grožđe svetog Ivana, groždiće svetog Ivana* i slov. *šentjanžvevo grozdiče* ... nalazimo i u njem. *Johannisbeere, Johannistrauben* ... franc. *raisin de Saint Jean* ... tal. (Ligurija) *uga di San Giovanni*” (Vajs 1989: 257).

⁶ У докторској дисертацији Бранкице Марковић (2016) издваја се велики број двочланих спојева, као нпр. *асталско грожђе, винско грожђе, зелено грожђе, зимско грожђе, јестиво грожђе, касно грожђе, миришљаво грожђе, рано грожђе, стоно грожђе, суво грожђе* и многе друге колокације, међутим, нису узимане у обзир у овом истраживању јер су предмет анализе само терминолошки спојеви засведочени у РСАНУ и РМС.

4.2. Човек често запада у незгодне и непријатне ситуације из којих не зна како да се избави. Фразеологизам **наћи се (бити) у небраном грожђу**, односно ‘до-спети у неприлику, наћи се у незгодном положају’:

На ове ријечи царева кћери нађе се стријелац у небраном грожђу ... стегло му се грло па ни бекнути (РСАНУ); Треба бити врло хладнокрван и миран, ако се човек не жели наћи у небраном грожђу (РСАНУ); И сам се Нићифор нађе у небрану грожђу ... толико [се] беше збунио, да не знађаше шта да започне (РСАНУ),

говори управо о човековим неприликама и неразрешеним ситуацијама. Значење овог фразеологизма везује се за причу о крадљивцима грожђа који су се нашли у неприлици јер су их ухватили чувари винограда и претукли у још необраном грожђу (више у Шипка 2009: 232). Овде се на симболичан начин грожђе посматра као воће које има велику вредност, које није доступно свакоме, а које нас мами слаткоћом, свежином и пуноћом. С друге стране, у фразеологизму (**от-премити и сл.) у суво (црно) грожђе отпрати**ти у значењу ‘упропасти, уништити’:

Опремиио га у сухо грожђе. Упропастио га (РСАНУ); Курјак матори, мисли да је све надмудрио, оправиио је у суво грожђе сироту Јелицу ... па мисли и мене да изигра (РСАНУ); Одправио га у црно грожђе (РСАНУ); Кад ко кога на фини начин упропасти каже се: „Он је њега оправиио у суво грожђе” (РСАНУ),

грожђу се одриче вредност, укидају му се нутритивне вредности, одузимају му се мириси, слаткоћа и свежина. Наведени фразеологизам се употребљава када се жели истаћи да неко треба да се уништи или упропасти. На симболичан начин човека уништавамо одричући му значај, као што грожђу одузимамо вредности када се на њега примени процес сушења. Стога, тим процесом из њега се извлачи оно што је вредело.

4.3. Зависна реченична конструкција **кад на врби роди грожђе** у значењу: ‘исказивање уверења да се нешто неће дочекати, да нешто неће бити’ посебно је интересантна. Драгана Мршевић Радовић (2008: 45) овај тип фразеологизама сврстава у тзв. алогичне фразеологизме за које се са синхроног аспекта не може утврдити реална и логична веза међу појмовима. Именица грожђе представља нешто недостижно, митско, јер је реч о биљци која рађа рајским плодовима. Такви плодови симболички дају снагу, животну младост и плодност, те нису намењени обичним смртницима, па се због тога и сматрају божанским воћем. Због чега се грожђе везује баш за врбу? За врбу се сматра да је проклето дрво због тога што је једном, када је Исус гонио ђавола, показала ђаволу куда да иде да би се спасао. Према хришћанском веровању, свако дрво ће бити плодно када наступе рајска времена. Међутим, то је резервисано за далеку будућност. Овакав тип фразеологизма има значење „у далекој, али извесној будућности”, мада чешће значи „никада” (више у Мршевић Радовић 2008: 63–69). Исти тип значења исказује и глаголско-именичка конструкција грожђе (**грожђа) на врби (трњу) тражити (чекати и сл.) у значењу тражити (чекати и сл.)** нешто немогуће, нестварљиво’:

Нека се деру чекајући на врби грожђа (РСАНУ); На трњу грожђа тражити (РСАНУ).

Мотив немогућег воћа у склопу тешких задатака јавља се у српском и јужнословенском фолклору – у народним бајкама, лирским песмама и сл. Задаци су најчешће исказани као формуле немогућности (нпр. када врба роди грожђем). Петровић (2016: 60) наводи да је у три записа из околине Књажевца реч о змају који премама девојку и обећава да ће је пустити када бела врба роди грожђем. Дакле, наведене формуле са значењем „никад” обликују се као тешки задаци. У запису из околине Херцег Новог, Сењанин Иво отима Мару, сестру Љутице Богдана. Када је родила сина, Мара жели да посети брата, али Иво поставља низ немогућих задатака. Један од њих је да посади грану врбовине у врту и да врба роди грожђем. Потом, истиче Петровић, у шaljивим песмама немогуће воће постаје „метафорични израз љубави, чежње или среће што је болеснику нађен лек” (2016: 61). „Недоступност воћа појачава се како неприродним временом сазревања, тако и околностима у којима се воће налази и његовим пореклом. Болесна жена тражи од мужа „грожђа бимберова / из царева нова винограда, / што је царе руком посадио, / и сребрном тркљом затркаљао / и злаћеном жицом повезао” (Карачић 1975: бр. 389, према Петровић 2016: 62).

5. Анализом фразеолошких јединица које у свом саставу садрже збирну именицу грожђе, издвојило се неколико група фразеологизама:

1) фразеологизми који се односе на човека и то:

а) истицање сукоба, нетрпељивости међу људима, најчешће са лошим исходом по човека: *у суво (црно) грожђе отпрати*ти;

б) страдати, наћи се у незгодној, неугодној или опасној ситуацији: *наћи се (бити) у небраном грожђу*;

2) фразеологизми којима се истичу квалификације биљака:

а) непожељне: *кисело грожђе*;

б) пожељне али неостварљиве: *грожђе (грожђа) на врби (трњу) тражити (чекати и сл.)*, *кад на врби роди грожђе*.

Фразеологизми који садрже мотив немогућег воћа, део су формуле са значењем „никад” и обликују се као тешки задаци који се постављају јунацима у народној поезији и прози. Део су фолклорне, народне традиције и представљају битан део српске културне баштине.

5.1. У човековом свакодневном животу биљке заузимају веома важно место јер су му вишеструко корисне. Потреба за биљкама и њиховим лековитим својствима, конзумацијом, употребом у различите сврхе, одразила се и на језик у виду многобројних (народних) назива за фитониме. О томе нарочито сведоче термилошке синтагме са именицом грожђе у свом саставу. За већину анализираних фитонима је заједничко то што имају лековито дејство и користе се у народном лекарству, па се може рећи да су називи типа *змијино грожђе*, *кокино грожђе*, *кумрино грожђе*, *ћуково грожђе* мотивисани лековитошћу биљке. С друге стране, у народној терминологији се често за биљке које нису јестиве користе квалификативи попут дивљи, змијски, пасји и сл. Потом, поједини двочлани називи настали су метафоризацијом путем сема сличности (по облику, величини, боји) упоређивањем неког дела биљке с делом животињског тела или с неким

предметом, нпр. *змијско грожђе, медвеђе грожђе, бимберово грожђе*. Једино се термилошка синтагма *бисерово грожђе* конкретно односи на врсту белог грожђа, а не на лековитост биљке. Дакле, двочлане синтагме састављене по моделу придев + именица грожђе, којима се именују фитоними, представљају богат лексички слој у српском језику.

На основу анализираних термилошких синтагми и фразеологизама који у свом саставу имају збирну именицу грожђе, примећује се да се именица грожђе удаљава од свог примарног значења 'врста воћа' и односи на лековиту биљку, травку и сл. када је саставни део неке термилошке синтагме, док у саставу фразеологизама испољава своје примарно значење – 'врста воћа'.

Цитирана литература

- Богдановић, Недељко и Драгана Вељковић. *Жупски виноградарски речник*. Александровац: Скупштина општине Александровац – Музеј винарства и виноградарства, 2001.
- Вуксановић, Радојка. „Лексикографски поступци у обради збирних именица у дескриптивном речнику.” Бранислав Остојић (ур.). *Зборник радова са VII лингвистичког скупа Бошковићеви дани. Зборници радова бр. 90, ОУ књ. 31*. Подгорица: Црногорска академија наука и уметности, 2008, 123–135.
- Вуловић, Наташа. *Српска фразеологија и религија – лингвокултуролошка истраживања*. Монографија 23. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2015.
- Кашић, Јован. „Виноградарска лексика у Срему.” *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, XIV/1. Нови Сад, 1971, 159–180.
- Марковић, Бранкица. „О виноградарској лексици у Речнику српских говора Војводине.” *Филолог: часопис за језик, књижевност и културу*, V/9. Бањалука: Универзитет у Бањалуци, Филолошки факултет, 2014, 34–39.
- Марковић, Бранкица. „Из виноградарске лексике Баната.” Михај Н. Радан (ур.). *Исходишта 1*. Темишвар: Савез Срба у Румунији, Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији – Ниш: Филозофски факултет, 2015, 225–237.
- Марковић, Бранкица. „Из виноградарске лексике Црмнице.” Снежана Гудурић и Биљана Радић Бојанић, ур. *Језици и културе у времену и простору VIII/1*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, 2019, 171–181.
- Мршевић Радовић, Драгана. *Фразеологија и национална култура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.
- Пелагић, Васа. *Стварни народни учитељ*. Београд: Савић и комп., 1903.
- Петровић, Соња. „Мотив тешких задатака и биљни код у српском и јужнословенском фолклору.” Зоја Карановић и Јасмина Дражић, ур. *Гора љиљанова: (биљни свет у традиционалној култури Срба): зборник радова*. Београд: Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, 2016, 57–67.
- Пешикан, Митар. „Трајни лингвистички значај Симоновићеве термилошке грађе: in memoriam аутору 'Ботаничког речника'”. *Наш језик*, 21/4–5. Београд, 1975, 280–281.
- Симоновић, Драгутин. *Ботанички речник. Имена биљака*. (Посебна издања САН, књ. 3). Београд: Научно дело, 1959.
- Цвијовић, Драгана. *Збирне именице у савременом српском језику*. Необјављена докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2017.
- Шипка, Милан. *Зашто се каже*. Нови Сад: Прометеј, 2009.
- Шпис Ђулум, Марија. „Фитонимија југозападне Бачке (коровска флора)”. *Српски дијалектолошки зборник*, XLI. Београд, 1995, 401–490.
- Ivić, Milka. „Izbrojivost onoga što imenica označava kao gramatički problem.” Ivan Čolović, ur. *Lingvistički ogledi*. Beograd: Biblioteka XX vek, 1995, 9–36.

- Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb, 1971–1974.
- Šulek, Bogoslav. *Jugoslavenski imenik bilja*. Zagreb: Jugoslavenska akademija, 1879.
- Urukalo, Milivoj. „Vinogradarska leksika Bratiškovača”. *Прилози проучавању језика*, 18. Нови Сад, 1982, 155–183.
- Vajs, Nada. „Struktura fitonima onomasiološki motiviranih religijom i drugim srodnim sadržajima”. *Rasprave ZJ*, 15. Zagreb, 1989, 239–273.

Извори

- Стефановић Караџић, Вук. *Српске народне пјесме. Књига друга, у којој су пјесме јуначке најстарије*. Беч: У штампарији Јерменскога Манастира, 1845 [репринт: Београд: Нолит, 1975].
- Стефановић Караџић, Вук. *Рјечник српског језика: истолкован њемачким и латинским ријечима/скупио га и на свијет издао Вук Стефановић*. Беч, 1818.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*. Нови Сад – Загреб: Матица српска и Матица хрватска (I–III), Нови Сад: Матица српска (IV–VI), 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XXI. Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–.

Dragana J. Cvijović

THE COLLECTIVE NOUN *GROŽĐE* AS A SYNTACTIC AND SEMANTIC COMPONENT OF TERMINOLOGICAL PHRASES AND PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

The topic of attention in this paper is the collective noun *grožđe* and terminological phrases and phraseological units that include this noun (*bi(m)ber-grožđe*, *biserovo grožđe*, *zmijino grožđe*, *kumrino grožđe*, *kiselo grožđe*, *kad na vrbi rodi grožđe*, *naći se (biti) u nebranom grožđu* etc.). The aim of this paper is to analyse the grammar and semantics of the collective noun *grožđe*, as well as terminological phrases and phraseological units that contain it, and then to determine possible motivations of phraseological meanings in certain linguistic units (*kiselo grožđe*, *kad na vrbi rodi grožđe*, *naći se (biti) u nebranom grožđu*). Data has been collected from the Serbian Language thesaurus *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* (RSANU).

Keywords: grammar, semantics, the collective noun *grožđe*, terminological phrase, phytonym, phraseological units, motivation of phraseological meaning.